

Юрїї ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук, старший дослідник
Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6463-0920>
Електронна пошта: ukr.etnolog_fus@ukr.net

«АПОГЕЙ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ»: ВНЕСОК ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА У ПОРЯТУНОК ЄВРОПИ ВІД ОСМАНСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ ПІД ЧАС ТУРЕЦЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1620–1621 рр. (СУЧАСНА ВОЄННО-ІСТОРИЧНА ВІЗІЯ)

У статті проаналізовано внесок запорізького козацтва у порятунок Європи від османської експансії під час турецько-польської війни 1620–1621 рр. Виявлено, що на початку XVII століття загострилися геополітичні протиріччя між Османською імперією та Річчю Посполитою, оскільки кожна з цих держав прагнула домінувати у Центрально-Східній Європі. З'ясовано, що Варшава дуже потребувала козацького війська, проте, не бажала надавати йому шляхетсько-лицарських привілеїв. Виявлено, що завдяки політичному і військовому таланту П. Конашевича-Сагайдачного тогочасне українське козацьке військо було одним із найкращих у світі. Не випадково М. Грушевський назвав Хотинську кампанію апогеєм козацької слави. Доведено, що небажання короля й аристократії визнавати українське козацтво шляхетським станом призвело до його радикалізації і, зрештою, до Національно-визвольної війни та соціальної революції українського народу 1648–1657 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького.

Ключові слова: Україна, запорізькі козаки, військове мистецтво козацтва, турецько-польська війна 1620–1621 рр., П. Конашевич-Сагайдачний.

Постановка проблеми. Одинадцятий рік триває російсько-українська війна. Проте цивілізаційне протистояння євразійської автократичної деспотії з європейською демократичною країною відбувається не лише у військовому, дипломатичному, економічному, фінансовому та інших вимірах, а й, передусім, у світоглядно-цивілізаційному. Для перемоги Української держави у цій війні, окрім мобілізації власних ресурсів, треба мати ще й надійних союзників. Серед них наразі є Польща й Литва. За багато віків взаємовідносин між українцями, поляками й литовцями було накопичено достатньо як позитивного, так і негативного досвіду. Враховуючи агресивну політику російської федерації щодо України, вчені-українознавці мають ґрунтовно вивчати й пропагувати сторінки спільного минулого, що об'єднували у боротьбі зі спільним ворогом та допомагали збереженню й розвитку української, польської й литовської ідентичностей. Одним із таких важливих і переломних моментів в історії цивілізаційного розвитку Центрально-Східної Європи стала турецько-польська війна 1620–1621 рр. та її головна по-

дія – Хотинська битва. Саме під Хотиним у 1621 р. спільними зусиллями українців, поляків, литовців і представників інших європейських народів було зупинено черговий потужний наступ Османської імперії на Європу.

Актуальність заявленої проблематики полягає у тому, що, аналізуючи внесок українських козаків у порятунок Речі Посполитої у 1621 р., ми маємо можливість продемонструвати як непоступливість Варшави й ігнорування нею справедливих прав козацтва на лицарсько-шляхетські привілеї призвело до низки козацьких повстань та, зрештою, до Української національної революції та визвольної війни 1648–1657 рр.

Новизна дослідження полягає у тому, що нами проаналізовано передумови, перебіг і наслідки збройного протистояння між Османською імперією й Річчю Посполитою в контексті конфлікту Варшави із запорізьким козацтвом, яке завдяки послідовній політиці П. Конашевича-Сагайдачного заявило свої обґрунтовані права на лицарсько-шляхетські привілеї й входження українських козаків до військової аристократії Поль-

сько-Литовської держави, це по-перше. По-друге, нами висловлене припущення, що термін «Хотинська війна 1621 р.», яке наразі широко вживається в історичній літературі, не відображає у повній мірі всі особливості геополітичного конфлікту Стамбула з Варшавою. Саме тому, пропонуємо, на нашу думку, більш відповідну дефініцію: «турецько-польська війна 1620–1621 рр.».

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Важливі історичні події першої чверті XVII століття загалом й конкретика османсько-польського геополітичного протистояння зокрема цікавили багатьох учених. Окремі аспекти досліджували М. Алекберлі (Алекберлі, М. 1957), В. Антонович (Антонович, В. 1991), В. Борисенко (Борисенко, В. 1998), В. Ботушанський (Ботушанський, В. М. 2011), М. Грушевський (Грушевський, М. 1995), Д. Дорошенко (Дорошенко, Д. 1991), М. Ільків (Ільків, М. 2021), А. Камінський Сулима (Камінський Сулима, А. 2011), І. Коляда (Реєнт, О. & Коляда, І. 2008), І. Крип'якевич (Крип'якевич, І. 1990), Ю. Мицик (Мицик, Ю. 2002; Мицик, Ю. 2013), О. Реєнт (Реєнт, О. & Коляда І. 2008), П. Сас (Сас, П. 2011), В. Смолій (Смолій, В. 1997), А. Федорук (Федорук, А. В. 2010), А. Чайковський (Чайковський, А. 1989), Т. Чухліб (Чухліб, Т. 2004), М. Чучко (Чучко, М. 2022), В. Щербак (Щербак, В. 2000), Д. Яворницький (Яворницький, Д. 1993), Н. Яковенко (Яковенко, Н. 2005) та інші. Разом з тим, варто відзначити, що не завжди у центрі уваги досліджень перебував винятково (прямо чи опосередковано) українознавчий контекст тих знакових звершень. Тому є нагальна потреба осмислити український вимір тогочасних подій.

Мета статті полягає в тому, щоби на підставі аналізу історичної літератури проаналізувати внесок запорозького козацтва у порятунок Європи від османської експансії у турецько-польській війні 1620–1621 рр. та охарактеризувати сутність збройного протистояння між Османською імперією та Річчю Посполитою у контексті конфлікту Варшави із запорозьким козацтвом, яке «през шаблю» намагалася здобути лицарсько-шляхетські привілеї.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких дослідницьких завдань: окреслити онтологію геополітичного протистояння Османської імперії і Речі Посполитої у першій чверті XVII ст., показати сутність розбіжностей між владою Речі Посполитої й українським козацтвом; стисло проаналізувати перебіг воєнної кампанії 1620 р.; лаконічно охарактеризувати воєнні дії

1621 р.; з'ясувати наслідки турецько-польської війни для України й українського козацтва; підвести підсумки дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння передумов, перебігу і наслідків турецько-польської війни варто проаналізувати геополітичну ситуацію у Центрально-Східній Європі і Чорноморському регіоні. На той час Річ Посполита, а, по суті, дуалістична імперія поляків і литовців, перебувала в zenіті своєї могутності. Варшаві вдалося зупинити експансію московитів, змагатися на рівних зі шведами за Прибалтику та активізувати поширення свого впливу на причорноморський регіон. У свою чергу, Османська імперія залишалася потужною військово-політичною силою й не хотіла втрачати свої домінуючі позиції. Все це й призвело до воєнного конфлікту між Варшавою і Стамбулом.

На думку Ю. Мисика, його причиною стали суперечності між двома державами у Північно-Західному Причорномор'ї, а особливо у Молдові, зрештою агресивні дії Османської імперії та її васалів – Кримського ханства і особливо ногайських кочових орд, викликали посилення визвольної боротьби з боку запорозького козацтва, що, у свою чергу, загострило протистояння цих двох потужних суперників (Мисик, Ю.А. 2002, с. 516).

В. Брехуненко переконаний, що передумови воєнного конфлікту полягали в порушенні рівноваги, що існувала в регіоні між Османською імперією та Річчю Посполитою й Австрією. Це сталося через активне втручання у 1610-х роках Речі Посполитої у молдовські справи. Молдовський господар був васалом турецького султана, а Варшава намагалася посадити на це місце свого ставленика й це не подобалося Стамбулу. Крім того, Річ Посполита влізла у відносини між Трансильванією і Австрією на боці свого союзника – імперії Габсбургів. Натомість трансильванські опоненти намагалися заручитися підтримкою турецького султана (Шурхало, Д. 2021).

Загалом, усі ці чинники й призвели до збройної конфронтації, що серед науковців отримала назву – Хотинська війна 1621 р. (Алекберлі, М. А. 1957; Ботушанський, В. М. 2011; Ільків, М. 2021; Мисик, Ю.А. 2002; Реєнт, О.П. & Коляда І.А. 2008; Смолій, В. 1997; Сас, П. 2011; Чучко, М. 2022; Яворницький, Д. 1993; Яковенко, Н. 2005).

Разом з тим, ми вважаємо, що і сам термін, і хронологія подій не є адекватними і не відображають їх сутності. На нашу думку, найбільш відповідною історичною дефініцією є турецько-польська війна

1620–1621 рр., а її найважливішими подіями були битви під Цецорою (1620 р.) і Хотинном (1621 р.).

Розпочинаючи воєнно-політичне протистояння, Річ Посполита була переконана у позитивному для себе результаті. Цю впевненість обумовлювали вагомі підстави, оскільки у першій половині XVII ст. Польсько-Литовська держава мала одну з найкращих армій у Європі й світі, що воювала не кількістю, а якістю. На той час, збройні сили Речі Посполитої склалися з трьох головних частин: шляхетського, коронного (кварцяного) й козацького військ. Їх вдале поєднання давало потужний синергетичний ефект та давало змогу перемагати противника на полі бою.

Війна як витратний військово-політичний проект не завжди приносить «прибутки» у вигляді захоплених територій, трофеїв, репарацій тощо. У багатьох випадках війни програються при несенні значних матеріальних, людських, фінансових та інших ресурсів. У випадку Речі Посполитої, король Сигізмунд III прагнув розширити владу своєї держави і для цього спрямував значні кошти для посилення королівського (кварцяного) війська (винаймаючи за гарну платню найкращих воїнів з усієї Європи). Переважна більшість польської, литовської, української, білоруської шляхти (тогочасного військово-аристократичного стану) не виявляла великого бажання ризикувати власним життям за імперські інтереси, ризикуючи під час воєнних дій втратити більше, чим здобути.

У свою чергу, для українського козацтва війни, які вела Річ Посполита, стали «зоряним» часом для утвердження козацтва та посилення їхньої ролі не лише як звичайних воєнних найманців, а як нової мілітарної сили, яка приходить на заміну українській шляхті, що почала втрачати свою військову спроможність і національно-державницьку наснаженість. Ці тектонічні зміни посилювали і пришвидшували П. Конашевич-Сагайдачний. Завдяки його воєнному таланту козацькі іррегулярні загони перетворилися на висококласну регулярну піхоту, що згодом продемонструвала свою боєздатність під час Хотинської битви. Нагадаймо, що саме турецькі підрозділи яничарів поряд із німецькими, іспанськими та швейцарськими вважалися одними з найкращих піхотних частин у світі. Також він став творцем боєздатної чорноморської легкої флотилії чайок, що призупинила експансію важкого галерного флоту Порту. Асиметричні оперативно-тактичні дії гетьмана на морі можна порівнювати із сучасною укра-

їнською стратегією боротьби з російським флотом на Чорному морі за допомогою безпілотних катерів.

На превеликий жаль, ані король і його найближче оточення, ані польська магнатерія (й сполонізована українська), ані шляхта (середньозаможне і дрібне панство) не визнавали в принципі як права українського козацтва на власну юридичну, адміністративну й мілітарну юрисдикцію та автономію, так і загалом існуючого вже де-факто, але не зафіксованого де-юре у державно-правових актах Речі Посполитої військового лицарсько-шляхетського козацького статусу. Тільки війна змушувала їх згадувати про козацтво і закликати козаків ставати на захист «Ойчизни», тоді як під час тривалого миру «здрайців і своєвольців» всіляко намагалися винищити, щоб і згадки про них не було. Така хибна політика щодо українського козацтва, українців і України спочатку призвела до Хмельниччини, а зрештою і до остаточної загибелі Речі Посполитої у 1795 році.

Перебіг військової кампанії 1620 р., а саме битва під Цецорою, яскраво показала, що без активного й системного залучення Війська Запорозького Варшава зазнає ганебної військової поразки від Стамбула. Ось так стисло охарактеризував передумови й початок війни А. Камінський Сулима: «Зухвали козацькі напади на турецьке узбережжя Чорного моря й оборона Відня силами найнятих у Речі Посполитій загонів (т. зв. «лісовчиків»), які діяли проти турецького ленника, князя Трансильванії Бетлена Габора, ускладнили стосунки з Османською імперією. Султан вимагав ліквідації козацтва до ноги, погрожуючи війною, а тим часом козаки, ніби у відповідь на ці вимоги, здійснили черговий великий напад на Варну [його організував і здійснив тогочасний старший Війська Запорозького – Я. Нерода (Бородавка) – Ю.Ф.]. Тож у 1620 р. султанська армія рушила походом на територію Корони Польської. Дорогу їй перегородив у Молдові досвідчений воєначальник, великий коронний гетьман Станіслав Жулкевський, однак він зазнав поразки під Цецорою, де загинув і сам» (Камінський Сулима, А. 2011, с. 109–110).

Не маючи змоги детально проаналізувати перебіг турецько-польської війни 1620–1621 рр., ми лише зупинимося на її українському вимірі. По-перше, головною подією військової кампанії 1620 р. стала Цецорська битва, що розпочалася 18 вересня 1620 р. (усі дати у статті наводяться за новим літочисленням) біля села Цецора (сучасне село Цуцора, Румунія), а завершилася нищівною

поразкою польської армії 7 жовтня 1620 р. біля Могилева (сучасне місто Могилів-Подільський, Україна) (Мисик, Ю.А. 2013, с. 475).

Найважливіше те, що ця баталія продемонструвала – без залучення всього Війська Запорозького полякам не перемогти османів та їх васалів. До речі, з дозволу П. Сагайдачного у цій битві була задіяна невелика кількість «козаків наємних». М. Грушевський зазначав: «...сей малий полк (1600) виглядав би скоріше за іронію, ніж на реальну підмогу. Накидати ся польському правительству Сагайдачному не було інтересу: в данім моменті треба було, що польське правительство його просило, щоб він міг диктувати йому бажання козацькі (спеціально в справі церковній). І тоді як Жолкевській рушав на Молдаву, в пащу турецького льва, Сагайдачний з своєю партією займав ся саме справою священства владиків, певний, що незадовго річпосполита таки звернеть ся до нього за помічю, і тоді буде час їй дещо подиктувати» (Грушевський, М. С. 1995, с. 441).

По-друге, після цецорської поразки й урядові кола, й польська шляхта швидко усвідомили, що без порозуміння з українськими козаками майбутнє Речі Посполитої як самостійної і суверенної держави під великим питанням. Тому зневага і ненависть до козацтва, яскравим репрезентантом яких і був уже покійний великий коронний гетьман С. Жолкевський, коронна фраза якого «не хочу я з Грицями воювати, нехай ідуть до ріллі або свині пасти» (Крип'якевич, І. 1990, с. 165) і стала йому посмертною епітафією, поступилася місцем тимчасовій політиці пошуку компромісів і запрошенням останніх до військової співпраці в ім'я порятунку спільної держави.

Саме тому, вже восени 1620 р. у Варшаві на сеймових засіданнях були озвучені пропозиції проєкту оборони, що сильно підтримувала польська палата, головними постулатами якої було взяти на службу Речі Посполитої 20 тисяч українських козаків із платнею у 100 тисяч золотих на рік. Тоді як під час переговорів на Київщині в 1619 р. польські урядовці називали найбільшу цифру реєстру – 3 тисячі і не більше, а на козацькі закиди, що у випадку небезпеки це військо не порятує «Ойчизну», лише посміювалися. Коли ж війна з Османською імперією стала доконаним фактом, одразу знайшлися кошти на додатковий реєстр і Сигізмунд III не тільки направив до козаків свого особистого посланця, а й навіть попросив патріарха Феофана III (Теофана) вплинути на Військо Запорозьке, щоби воно

взяло участь у бойових діях (Грушевський, М. С. 1995, с. 443–444).

По-третє, надзвичайно скрутне становище, в якому перебувала у 1621 р. Річ Посполита, не було використане повною мірою українським козацтвом і його очільниками. Козаки мали повне право диктувати Варшаві, нажаханій небезпечною турецькою навалою, свої вимоги і щодо узаконення християнської православної конфесії в Україні (аж до повної ліквідації унії), і щодо юридичного оформлення власних судових й адміністративних прав, і навіть вимагати автономії (обмеженої чи широкої) для тих українських земель, де будуть розташовані військові підрозділи (полки, сотні) Війська Запорозького з обов'язковим перепорядкуванням Києва владі козацького гетьмана та його адміністрації, не кажучи вже про реєстр чисельністю 40–60 тисяч із відповідною щорічною платнею. Все це могло стати політичною реальністю за умов єдності в середовищі козацтва і його провідників та існування в тогочасному суспільстві державницько-національної ідеї, а саме відновлення Української держави, яка припинила своє існування у середині XIV століття. Проте, ні козацтво (перспективна військово-лицарська верства), ні духовенство (тогочасна інтелектуальна еліта), ні руська (українська) шляхта (провідний аристократичний стан, що поволі втрачав свої позиції у суспільстві), не кажучи вже про селян і міщан (хоча останні почали активно впливати на релігійно-соціальні процеси через братства), поки що не переймалися цією нагальною потребою, і лише феномен Хмельниччини знову поставив на порядок денний питання про «державну бронзу».

Аналізуючи спогади ксьондза Оборницького (Грушевський, М. С. 1995, с. 458–460), особистого королівського посланця Сигізмунда III про козацьку раду в урочищі Суха Діброва (під Кагарликом на Київщині), що відбулася у червні 1621 р., ми переконуємося, що у першій чверті XVII ст. українське козацтво було вже потужною, але ще недостатньо керованою і національно-свідомою державницькою силою. Так, першого дня після патетичного виступу митрополита Й. Борецького козаки клялися стояти за віру православну на смерть, другого – після промови королівського посланця, готові були все пробачити «клятим ляхам» в ім'я гарної грошової винагороди і майбутньої військової здобичі, а вже третього й останнього, остаточно все узгодили – П. Сагайдачного, єпископа І. Курцевича і ще двох своїх представників відправили на переговори до Сигізмунда

III, а весь козацький загаль почав швидко збиратися рухатися на Молдову. Переважній більшості козацтва було байдуже із ким воювати і куди прямувати, «хоч би й пекло», як колись заявив гетьман Я. Бородавка, аби грошей заробити, здобич завоювати і слави здобути. Менша його частина, т. зв. «городові» реєстрові козаки, очолювані П. Сагайдачним, змушена була підкорятися волі січовиків, низовиків-реєстровців і «випищиків» (нереєстровців). Таким чином, неоднорідність (політична, соціальна, культурна) Війська Запорозького заважала йому і його очільникам виробити одну зважену тактику і стратегію у виборюванні як вузько станових козацьких прав, так і загальноукраїнських пріоритетів.

Разом з тим, власне саме підготовка, проведення і наслідки Хотинської кампанії 1621 р. вкотре підтвердили тезу про надзвичайно важливу роль особистості (а саме – П. Сагайдачного) у цивілізаційному розвитку людства (тогочасному українському етнодержавонацієтворенні). Пролог (початок) козацького походу під Хотин вже міг стати дуже швидко його ганебним епілогом (кінцем). На жаль, багато вчених, описуючи переддень Хотинської битви, а саме похід козацького війська під орудою Я. Бородавки, обмежуються загальними фразами і не конкретизують оперативно-тактичні помилки, допущені гетьманом.

Так, В. Борисенко писав: «Коронний гетьман Карл Ходкевич з нетерпінням чекав прибуття війська Бородавки, яке вело виснажливі бої з турками в Молдавії. Зазнаючи великих втрат, воно повільно наближалось до Хотина» (Борисенко, В. Й. 1998, с. 173–174). В. Щербак дещо конкретизує: «Нез'ясованість важливого для козацтва питання, напевне, стала однією з причин самостійних дій гетьмана Якова Бородавки, який протривався з'єднанню з коронним військом» (Щербак, В. О. 2000, с. 214).

У свою чергу, А. Чайковський стверджував: «Без приготування рушило сорок тисяч козаків під булавою Бородавки під Хотин. У козаків була звичайно добре зорганізована інтендантська служба. Йдучи в похід, вони брали з собою подостатком припасів для себе і коней, також досить амуніцій. Тепер того всього не було. Коли б лише скоріше вийти та пуститися грабувати. До такого поважного походу на довгий час Бородавка не надавався. Військо було здеморалізоване, неслухняне. Ціле змагання в тім, щоб якнайбільше захопити здобичі. Як лише перейшли Дністер, Бородавка розпустив загоны грабувати молдаван.

Ті чети без найменшої тактичної злуки робили на свою руку, попадали на сильніші відділи турецькі і гинули марно. До того ще не стало сіна для коней. Військо, бачачи невдалий провід, ще більше деморалізувалося» (Чайковський, А. Я. 1989, с. 514).

Саме у такій критичній ситуації перебувало козацьке військо під керівництвом гетьмана Я. Бородавки і лише повернення до його лав полковника П. Сагайдачного докорінно змінило катастрофічне положення справ. Козаки, незадоволені невдачами, позбавили булави й життя невдачу-гетьмана й обрали своїм очільником П. Сагайдачного. Він швидко навів лад у понад 40 тис. війську й 1 вересня 1621 р. привів його під Хотин, де з'єднався з майже такою ж польсько-литовською армією під орудою литовського великого гетьмана Я.-К. Ходкевича й польського польного коронного гетьмана Є.-С. Любомирського. Оскільки їм протистояла вдвічі більша армія Порти (за різними підрахунками вчених, від 150 тис. до 200 тис.), союзники обрали захисну тактику, побудувавши добре укріплені табір. Від початку вересня до початку жовтня, з деякими перервами, тривали бойові дії, внаслідок яких військо Порти зазнало дошкульних втрат, а Осман II змушений був погодитися на перемовини, що завершилися підписанням Хотинського мирного договору 9 жовтня 1621 році.

Варто відзначити, що українські козаки під орудою П. Сагайдачного проявили найкращі свої якості: бойову злагодженість, керованість, витривалість, підготовленість, рішучість, мужність і жертвовність.

Д. Дорошенко писав: «Козаки зараз після заключення миру почали свій відворот на Україну. Перед тим вони вислали до короля делегацію, яка мала домагатись підтвердження прав і вольностей козацьких, щорічної платні в сто тисяч золотих і окремої винагороди за хотинський похід, а опріч того заспокоєння потреб православної церкви. Королевич Володислав обсилав Сагайдачного – головного спасителя в даних обставинах цілої Польської держави – нагородами й знаками своєї ласки й уваги» (Дорошенко, Д.І. 1991, с. 212–213).

Т. Чухліб стверджує, що серед багаточисельних подарунків був і дорогоцінний меч, який гетьман отримав від королевича у 1621 р. у нагороду за успішні дії під Хотином. На думку науковця, один із найповажніших на той час монарших дворів Центральної Європи нарешті визнав неабиякі заслуги гетьмана українського козацтва в обороні

Речі Посполитої та інших країн від турецької загрози. Вручення П. Сагайдачному меча майбутнім королем згідно з тогочасними звичаями означало не що інше як визнання високого суспільно-правового становища козацького гетьмана та очолюваного ним Війська Запорозького. Віднині за останнім визнавалися права лицарського люду українських воєводств Речі Посполитої. Вручений меч як найголовніший лицарський символ на роки мав стати своєрідною охоронною грамотою для українського козацтва (Чухліб, Т. 2004, с. 24).

Нагадаємо, що польськими урядовими колами, починаючи з кінця XVI ст. й усю першу половину XVII ст., українське козацтво трактувалося не інакше як «свавільне» збіговисько розбійників, зрештою, така хибна політика призвела до Хмельниччини.

На нашу думку, меч, як і шабля – істинно лицарська зброя, один із важливих компонентів атрибутики приналежності як до середньовічного лицарського стану, так і до козацько-шляхетської лицарської верстви. А та шана, яку мав меч у середовищі індоєвропейських воїнів, бере початок ще від прадавнього військового культу меча і бойового поясу як прояву бога війни, символу воїнської звитяги і хоробрості. Знаково, що французькою мовою вираз «оперезати мечем» був еквівалентним у середньовічній Європі вислову «зробити лицарем», а будь-який лицар на полі бою мав право за допомогою меча за мужність і героїзм посвятити іншого воїна у лицарський сан (Фігурний, Ю. С. 2004, с. 61–72).

Ймовірно, саме цю мілітарно-сакральну процедуру, посвяту-ініціацію у лицарі П. Сагайдачного і здійснив королевич Владислав у 1621 р. під Хотиним. Сприятливе завершення для урядових кіл Речі Посполитої важливої турецько-польської війни 1620–1621 рр. вкотре продемонструвало полякам вагомість і важливість для них боекратного і керованого П. Сагайдачним українського козацького війська.

Це дало змогу М. Грушевському стверджувати, що у тогочасному шляхетському суспільстві Хотинська війна була апогеєм козацької слави, й сучасники та учасники бойових дій не знаходили слів для визнання й відзначення героїчних заслуг, принесених козаками на вівтар спільної Вітчизни та для їх воєнних подвигів, відваги і мужності. Їх порівнювали із класичними взірцями відваги і патріотизму, ставили навіть вище античних героїв, вважаючи головними рятівниками Польщі від турецької навали. Саме тому тогочасний український мемуарист, шляхтич Єрлич, далеко не при-

хильник Козаччини, передаючи погляди і настрої як польської, так і руської (української) шляхти, визнавав головні заслуги у цій кровопролитній війні за Сагайдачним: «Він тримав на собі весь тягар війни, і давав їй раду, а що радив, то приймали панове гетьмани і королевич й милість» (Грушевський, М.С. 1995, с. 480).

У свою чергу, В. Антонович наголошував: «Всі історики признають, що тільки за допомогою Сагайдачного пощастило полякам з невеликими силами подужати вельми численну турецьку армію 1621 р. Сагайдачний зазнав тепер ще більшої слави, та, на нещастя, його було поранено, і він, вернувшись до Києва, незабаром помер 1622 р.» (Антонович, В. Б. 1991, с. 82–83).

На превеликий жаль, зі смертю П. Сагайдачного козацька старшина і рядове козацтво не змогли об'єднати свої зусилля для продовження успішної політики вже покійного гетьмана. Найближче оточення і спадкоємці Петра Сагайдачного (Оліфер Голуб, Михайло Дорошенко, Марко Жмайло та інші) вже не мали такого авторитету і поваги як серед прихильників, так і супротивників, тому і не змогли, на нашу думку, продовжити політику свого попередника, а саме еволюційними засобами (переважно шляхом численних компромісів із керівництвом Речі Посполитої) сприяти розбудові на українських етнічних землях козацького автономного державного утворення з визначеними і кодифікованими юридичними, релігійними, соціальними і мілітарними правами і обов'язками. Небажання, а у багатьох випадках і об'єктивна неспроможність козацьких очільників втримувати рівновагу між зростаючими амбіціями українського козацтва і консервативною, та навіть реакційною, політикою можновладців Речі Посполитої зрештою призвело до збройного протистояння між ворогуючими сторонами. Разом із тим, ми вважаємо, що козацькі повстання 20–30-х рр. XVII ст. – це не тільки яскравий прояв активності українського етносу й найбільш зорганізованого і підготовленого його авангарду – козацтва та його наступальної політики революційним шляхом вибороти зі зброєю в руках свої права, а, насамперед, активне заперечення ними попередньої компромісної політики П. Сагайдачного. Хоча ці масштабні збройні виступи українських козаків за підтримки селян і міщан зазнали дошкулих поразок, проте, на наше тверде переконання, стали добрим гартом, тією мужньою школою вітчизняного етнодержавонацієтворення і посприяли у недалекому майбутньому звитяжній перемозі Хмельниччини – Національно-визвольної війни та

соціальної революції українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши внесок запорізького козацтва у порятунок Європи від османської експансії у турецько-польській війні 1620–1621 рр. та охарактеризувавши сутність збройного протистояння між Османською імперією й Річчю Посполитою у контексті конфлікту Варшави із запорозьким козацтвом, яке намагалося здобути лицарсько-шляхетські привілеї, ми прийшли до таких висновків: 1) На початку XVII ст. загострилися геополітичні протиріччя між Османською імперією та Річчю Посполитою, оскільки кожна з цих держав прагну-

ла домінувати у Центрально-Східній Європі. 2) Варшава дуже потребувала козацького війська, проте, не бажала надавати йому шляхетсько-лицарських привілеїв. 3) Завдяки політичному і військовому таланту П. Конашевича-Сагайдачного тогочасне українське козацьке військо (піхота й флот) було одним із найкращих у світі, а проявлений козацтвом героїзм і професіоналізм допоміг Варшаві успішно завершити турецько-польську війну 1620–1621 років. 4) Небажання короля й аристократії визнавати українське козацтво шляхетським станом призвело до його радикалізації і до Національно-визвольної війни та соціальної революції 1648–1657 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Алекберли, М.А. (1957). *Хотинская война* (1621 г.). Черновцы: Издательство Черновицкого университета, 124 с.
- Антонович, В.Б. (1991). *Про козацькі часи на Україні*. Київ: Дніпро, 238 с.
- Борисенко, В.Й. (1998). *Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття*. Київ: Либідь, 616 с.
- Ботушанський, В.М. (2011). Хотинська війна 1621 року – визначна подія історії середньовічної Європи. *Хотинська війна 1621 року. Документи, матеріали, дослідження*. Хотин, с. 4–12.
- Грушевський, М.С. (1995). *Історія України-Руси. Т. VII. Козацькі часи – до р. 1625*. Київ: Наукова думка, 640 с.
- Дорошенко, Д. І. (1991). *Нарис історії України*. Львів: Світ, 576 с.
- Ільків, М. (2021). Театр бойових дій Хотинської війни 1621 р. в Пруто-Дністровському межиріччі. *XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни: тези доповідей*. Чернівці, Україна, 22–23 жовтня 2021 р. Чернівці: Чернівецький національний університет, с. 14–16.
- Камінський Сулима, А. (2011). *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура*. Київ: Наш час, 264 с.
- Крип'якевич, І. (1990). *Історія України*. Львів: Світ, 520 с.
- Мицик, Ю.А. (2002). Хотинська війна 1621. *Українське козацтво: Мала енциклопедія*. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, с. 516.
- Мицик, Ю.А. (2013). Цецорська битва 1620. *Енциклопедія історії України* (у 10 т. Т. 10). Київ: Наукова думка, с. 475–476.
- Реєнт, О.П. & Коляда, І.А. (2008). *Усі гетьмани України*. Харків: Фоліо, 416 с.
- Сас, П.М. (2011). *Хотинська війна 1621 року*. Київ: Інститут історії України НАН України, 520 с.
- Смолій, В. (1997). Петро Сагайдачний. *Історія України в особах: Литовсько-польська доба*. Київ, с. 231–240.
- Федорук, А.В. (2010). *Хотинська битва 1621 року*. Чернівці: Золоті литаври, 74 с.
- Фігурний, Ю.С. (2004). *Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі*. Київ: Видавничий дім «Стилос», 308 с.
- Чайковський, А.Я. (1989). *Петро Конашевич-Сагайдачний*. Київ: Дніпро, 566 с.
- Чухліб, Т. (2004). Доля золотого меча Сагайдачного. *Незнайома Кліо. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба*. Київ, с. 21–31.
- Чучко, М. (2022). Участь Молдавії і Валахії у Хотинській війні 1621 року. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. № 1 (55), с. 68–88. DOI <https://doi.org/10.31861/hj2022.55.68-88>.

Шурхало, Д. (2021). *400-річчя Хотинської битви: воєнний тріумф і політична поразка гетьмана Сагайдачного*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bytva-pry-khotyni/31444727.html> [дата зверн.: 28.03.2024].

Щербак, В. О. (2000). *Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст.* Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 300 с.

Яворницький, Д. (1993). Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. *Історичні постаті України*. Одеса: Маяк, с. 24–64.

Яковенко, Н. (2005). *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Київ: Критика, 584 с.

REFERENCES

Alekberli, M.A. (1957). Hotinskaya vojna (1621 g.) [Khotyn war (1621)]. Chernovcy: Izdatelstvo Chernovickogo universiteta, 124 s. [in Russian].

Antonovych, V.B. (1991). Pro kozatski chasy na Ukraini [About Cossack times in Ukraine]. Kyiv: Dnipro, 238 s. [in Ukrainian].

Borysenko, V.Y. (1998). Kurs ukrainskoi istorii: z naidavnishykh chasiv do XX stolittia [Course of Ukrainian history: from the earliest times to the 20th century]. Kyiv: Lybid, 616 s. [in Ukrainian].

Botushanskyi, V.M. (2011). Khotynska viina 1621 roku – vyznachna podiia istorii serednovichnoi Yevropy [The Khotyn War of 1621 – a significant event in the history of medieval Europe]. Khotynska viina 1621 roku. Dokumenty, materialy, doslidzhennia. Khotyn, s. 4–12. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M.S. (1995). Istoriiia Ukrainy-Rusy. T. VII. Kozatski chasy – do r. 1625 [History of Ukraine-Rus. T. VII. Cossack times – until 1625]. Kyiv: Naukova dumka, 640 s. [in Ukrainian].

Doroshenko, D.I. (1991). Narys istorii Ukrainy [Essay on the history of Ukraine]. Lviv: Svit, 576 s. [in Ukrainian].

Ilkiv, M. (2021). Teatr boiovykh dii Khotynskoi viiny 1621 r. v Pruto-Dnistrovskomu mezhyrichchi [Khotyn War Theater of 1621 in the Prut-Dniester interfluve]. XIII Bukovynska mizhnarodna istoriiko-kraieznavcha konferentsiia, prysviachena 400-richchiu Khotynskoi viiny: tezy dopovidei, Chernivtsi, Ukraina, 22–23 zhovtnia 2021 r. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet, s. 14–16. [in Ukrainian].

Kaminsky Sulima, A. (2011). Istoriiia Rechi Pospolytoi yak istoriiia bahatokh narodiv, 1505–1795. Hromadiany, yikhnia derzhava, suspilstvo, kultura [The history of the Polish-Lithuanian Commonwealth as a history of many peoples, 1505–1795. Citizens, their state, society, culture]. Kyiv: Nash chas, 264 s. [in Ukrainian].

Krypiakievych, I. (1990). Istoriiia Ukrainy [History of Ukraine]. Lviv: Svit, 520 s. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu.A. (2002). Khotynska viina 1621 [Khotyn War 1621]. Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia. Kyiv: Heneza; Zaporizhzhia: Premier, s. 516. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu.A. (2013). Tsetsorska bytva 1620 [Battle of Tsetsor 1620]. Entsyklopediia istorii Ukrainy (u 10 t. T. 10). Kyiv: Naukova dumka, s. 475–476. [in Ukrainian].

Reient, O.P. & Koliada, I.A. (2008). Usi hetmany Ukrainy [All hetmans of Ukraine]. Kharkiv: Folio, 416 s. [in Ukrainian].

Sas, P.M. (2011). Khotynska viina 1621 roku [The Khotyn War of 1621]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 520 s. [in Ukrainian].

Smolii, V. (1997). Petro Sahaidachnyi. Istoriiia Ukrainy v osobakh: Lytovsko-polska doba [Petro Sahaidachnyi. History of Ukraine in person: Lithuanian-Polish era]. Kyiv, s. 231–240. [in Ukrainian].

Fedoruk, A. (2010). Khotynska bytva 1621 roku [The Battle of Khotyn in 1621]. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 74 s. [in Ukrainian].

Fihurnyi, Yu.S. (2004). Istorychni vytyky ukrainskoho lytsarstva: Narysy pro zarodzhennia i rozvytok kozatskoi tradytsiinoi kultury ta natsionalne viiskove mystetstvo v ukrainoznavchomu vymiri [Historical origins of Ukrainian chivalry: Essays on the origin and development of Cossack traditional culture and national military art in the Ukrainian studies dimension]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos», 308 s. [in Ukrainian].

Chaikovskiy, A.Ya. (1989). Petro Konashevych-Sahaidachnyi [Petro Konashevych-Sagaidachnyi]. Kyiv: Dnipro, 566 s. [in Ukrainian].

Chukhlib, T. (2004). Dolia zolotoho mecha Sahaidachnoho [The fate of Sahaidachny's golden sword]. Neznaioma Klio. Taiemnytsi, kazusy i kuriozy ukrainskoi istorii. Kozatska doba. Kyiv, s. 21–31. [in Ukrainian].

Chuchko, M. (2022). Uchast Moldavii i Valakhii u Khotynskii viini 1621 roku [The participation of Moldavia and Wallachia in the Khotyn War of 1621]. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu. Istoriiia*. № 1 (55), s. 68–88. DOI <https://doi.org/10.31861/hj2022.55.68-88>. [in Ukrainian].

Shurhalo, D. (2021). *400-richchia Khotynskoi bytvy: voiennyi triumf i politychna porazka hetmana Sahaidachnoho* [400th anniversary of the Battle of Khotyn: military triumph and political defeat of Hetman Sahaidachny]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bytva-pry-khotyni/31444727.html> [Accessed: 28.03.2024]. [in Ukrainian].

Shcherbak, V.O. (2000). *Ukrainske kozatstvo: formuvannia sotsialnoho stanu. Druha polovyna XV – seredyna XVII st.* [Ukrainian Cossacks: formation of the social state. The second half of the 15th – the middle of the 17th century]. Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Academia», 300 s. [in Ukrainian].

Yavornytskyi, D. (1993). Hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi [Hetman Petro Konashevych-Sahaidachny]. *Istorychni postati Ukrainy*. Odesa: Maiak, s. 24–64. [in Ukrainian].

Yakovenko, N. (2005). *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy* [Essay on the history of medieval and early modern Ukraine]. Kyiv: Krytyka, 584 s. [in Ukrainian].

Yurii FIHURNYI

PhD of Historical Sciences, Senior Researcher

Research Institute of Ukrainian Studies

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6463-0920>

**“THE PEAK OF THE COSSACK GLORY”:
CONTRIBUTION OF THE ZAPOROZHIAN COSSACKS TO SAVING OF EUROPE
FROM THE OTTOMAN EXPANSION IN THE TURKISH-POLISH WAR
OF 1620–1621 (MODERN MILITARY HISTORICAL VISION)**

The article analyzes contribution of the Zaporozhian Cossacks to saving Europe from Ottoman expansion in the Turkish-Polish War of 1620–1621. It was revealed that at the beginning of the 17th century, geopolitical contradictions between the Ottoman Empire and the Polish-Lithuanian Commonwealth intensified, as each of these states sought to dominate Central-Eastern Europe. It was found that Warsaw was in great need of the Cossack army, but did not want to grant it the privileges of nobility and knighthood. It was revealed that Petro Konashevych-Sahaidachnyi is an outstanding personality not only in Ukrainian, but also in world history. Thanks to his military talent, the Cossack irregular units turned into a high-class regular infantry, which later demonstrated its fighting ability in a bloody battle face-to-face with the janissaries during the Battle of Khotyn (1621). Let us remind you that Turkish janissary units, along with German, Spanish and Swiss, were considered to be among the best infantry units in the world. Also, P. Sahaidachnyi became the creator of the combat-capable Black Sea Seagull light flotilla, which stopped the expansion of the heavy galley fleet of the Porte. The asymmetric operational-tactical actions of the hetman at sea can be compared with the modern Ukrainian strategy of combating the Russian fleet in the Black Sea with the help of unmanned boats.

It was revealed that thanks to the political and military talent of P. Konashevych-Sahaidachnyi, the Ukrainian Cossack army (infantry and navy) of that time was one of the best in the world, and the heroism and professionalism shown by the Cossacks helped Warsaw to successfully end the Turkish-Polish war of 1620–1621. It is substantiated that P. Konashevych-Sahaidachnyi, a prominent Ukrainian politician, commander and diplomat, the creator of the combat-ready Black Sea flotilla of seagulls and trained infantry, and a successful foreign policy, tried to implement by evolutionary means (through compromises with the leadership of the Commonwealth of Independent States) on the territory of Ukraine an autonomous Cossack formation with certain legal - immunity, religious, social and military rights. It was for this purpose that P. Sahaidachnyi created a solid foundation for the early modern (late medieval) Ukrainian statehood (Hetmanship) – by reforming disbanded Cossack units into a highly capable 20–40 thousand regular army, which included some of the best Cossack infantry and Black Sea infantry at that time flotilla. It has been observed that the hetman

systematically carried out an active international policy by both diplomatic and military means, thereby creating in the European and world community at the time a stable idea that Ukraine is not the outskirts of civilization, but a geopolitical reality that must be reckoned with, and Ukrainians (Ruthenians) not Lyakhs (Poles), not Lithuanians, not Lithuanians (Belarusians), not Muscovites (Russians), but a separate self-sufficient ethnic community (nation, ethnos). It was revealed that the Battle of Khotyn convincingly showed that the united and purposeful actions of Ukrainians, Poles and Lithuanians aimed at protecting the common Motherland from the enemy (despite his significant numerical superiority) gave them the opportunity to stop the aggressor's advance and preserve the state integrity of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It is proved that the reluctance of the king and the aristocracy to recognize the Ukrainian Cossacks as a noble state led to its radicalization and, ultimately, to the Ukrainian National Revolution and the War of Liberation of 1648-1657. It is justified that at the beginning of the 21st century. the russian federation has significantly strengthened its aggressive neo-imperial revanchist policy against its democratic neighbours, the ultimate goal of which is to deprive them of their statehood and completely assimilate these ethnic groups. That is why Ukraine, Poland, Lithuania, Latvia and Estonia need to consolidate their own efforts to oppose the Kremlin's aggressive imperial policy in order to finally eliminate the Eurasian authoritarian neo-empire in the near future. It was noted that Ukrainian scientists should continue to actively study both the conceptual problems of national history and concrete ones related to national state formation, nation formation, and ethnocultural formation.

Keywords: *Ukraine, Zaporozian Cossacks, Turkish–Polish War 1620–1621, P. Konashevych-Sahaidachnyi.*